

Araştırma Makalesi (Research Article)

Gönderim Tarihi (Received): 13.08.2020 Kabul Tarihi (Accepted): 27.11.2020

Yanlış Bilgi Salgını: COVID-19 Salgını Döneminde Türkiye’de Dolaşıma Giren Sahte Haberler

Selman Selim AKYÜZ¹²

Öz

Dijital çağla birlikte sosyal medyanın, haber kaynakları arasında giderek geleneksel medyanın önüne geçmesi, bilgi ve haber güvenilirliği alanında yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sahte haber ve yanlış bilgi problemi, dünyada hükümetler, medya ve sivil toplumun odaklandığı önemli bir enformasyon sorunu olarak kabul edilmektedir.

Tüm dünyayı etkisi altına alan Koronavirüs (COVID-19) Salgını, sahte haber sorununa yeni bir boyut kazandırmıştır. İnsan sağlığıyla ilgili büyük krize neden olan salgın döneminde üretilen sahte haberler de tıpkı virüs gibi yayılmış ve Dünya Sağlık Örgütü’nün “*İnfodemi*” olarak tanımladığı bir “*Yanlış Bilgi Salgını*” ortaya çıkmıştır.

Dünyanın birçok ülkesinde, sahte haberle mücadele için çalışmalar yapan doğrulama platformları binlerce şüpheli içeriği incelemiş ve özellikle sosyal medya kaynaklı bu bilgilerin doğrulamasını yaparak okuyucularını bilgilendirmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye’de faaliyet gösteren üç doğrulama platformunun salgının ilk 5 aylık döneminde yayınladığı doğruluk kontrolü yayınları incelenerek yanlış bilginin yoğunluğu, kaynağı, türü, konuları gibi özellikleri ortaya konulmuştur.

Yapılan içerik analizi sonrası, Türkiye’deki doğrulama platformlarına salgın döneminde okuyucu ilgisinin önemli oranda arttığı, yüzlerce iddianın yapılan incelemeler sonrası çürütüldüğü görülmüştür. En fazla yanlış bilginin virüsün özellikleri, etkileri ve tedavisi ile karar alıcıların uygulamaları konusunda ortaya çıktığı, komplo teorilerine ve kehanet iddialarına ilginin arttığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs, COVID-19, İnfodemi, Sahte Haber, Doğrulama Platformları

Atıf (Cite as): Akyüz, S. S. (2020).

Yanlış Bilgi Salgını: COVID-19 Salgını Döneminde Türkiye’de Dolaşıma Giren Sahte Haberler.
Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 34, 422-444. DOI: 10.31123/akil.779920.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, selmanselimakyuz@hotmail.com, Orcid Numarası: 0000-0003-0932-7897.

2 Sorumlu Yazar (Corresponding Author)

Misinformation Outbreak: Fake News Circulation in Turkey During COVID-19 Pandemic

Abstract

With the digital age social media has become increasingly ahead of traditional media among news sources, resulting in new problems in the field of information and news reliability. The problem of fake news and misinformation is recognized as an important information problem focusing on governments, media and civil society all over the world.

The outbreak of Coronavirus (COVID-19), a pandemic that has affected the whole world has given a new dimension to the problem of fake news. The fake news produced during the epidemic period which caused a great crisis in human health, spread just like a virus and a “*Misinformation Epidemic*” which the World Health Organization defined as “*Infodemic*” emerged. This outbreak also caused significant damage to human and community health as did the virus and many medical, psychological and sociological problems were experienced due to fake news.

In many countries around the world fact checking organizations that work to combat fake news have analyzed thousands of suspicious content and informed their readers by verifying this information particularly from social media.

In this study the analysis of fact check analysis published by the three fact checking organizations in Turkey during the first 5 months of the outbreak were examined and their characteristics such as density, source, type and subjects of misinformation were determined.

After content analysis it was observed that reader interest in fact checking organizations in Turkey increased significantly during the epidemic period and that hundreds of claims were refuted after fact checkings. It has been determined that the misinformation mostly emerges about the properties, effects and treatment of the virus and the practices of decision makers and that interest in conspiracy theories and prophetic claims has increased.

Keywords: Coronavirus, COVID-19, Infodemic, Fake News, Fact Checking Organizations

Giriş

Geleneksel medyada önemli etik sorunlardan biri olan sahte/yalan haber ve yanlış bilgi sorunu 1990’larda internet, 2000’li yıllarda da sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasıyla gerek içerik gerekse şekil olarak değişmiş ve yeni medyanın önemli problemlerinden biri haline almıştır.

Geleneksel medyanın edilgen takipçileri konumunda olan hedef kitle yani izleyici/okuyucu, yeni medyayla birlikte egemen güçler, sermaye sahipleri ve medya

profesyonellerinin elinde olan içerik üretimi sürecine dahil olmuş ve yeni sorunlar baş göstermiştir. Medyadaki araştırma, üretim ve kontrol süreci işlerliğini kaybetmiş, sıradan internet ve sosyal medya kullanıcıları kendi içeriklerini üretirken bilginin dolaşımında yanlışlık ya da sahtelik sorununun ortaya çıkmasına/yaygınlaşmasına neden olmuştur (Karadağ ve Ayten, 2020, s. 485).

Dijitalleşen medyada bilgi ve haber nitelikli içeriğin çok hızlı bir şekilde üretilmesi ve yayılması, bazen kasıtsız bazen de manipülasyon amacıyla bilinçli olarak yanlış bilgi ve yalan haber üretimini kolaylaştırmıştır. İzleyici ve okuyucular bu yoğun akışta birçok haberin içeriğine ilişkin sorgulama yapma fırsatı bile bulamamakta (Ulaş ve Yeşil, 2020, s. 942) ya da sorgulamaya ihtiyaç duymadan yanlış bilginin üretilmesine ve yayılmasına neden olmaktadır.

Yeni medyadaki sahte haber sorunu, tüm dünyada haber ve bilgi güvenilirliğinin en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Kriz dönemleri de, yanlış bilginin daha çok üretildiği ve daha hızlı yayıldığı dönemler olarak göze çarpmaktadır (Kazaz ve Akyüz, 2019, s. 37).

2019 yılının sonunda Çin'in Wuhan Şehrinde ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan Koronavirüs (COVID-19) salgını dünyada büyük bir sağlık krizine neden olurken uzun süre hakkında net bilgiler ortaya konamayan hastalıkla ilgili gerek geleneksel medyada gerekse yeni medyada milyonlarca insanın yanlış bilgilere maruz kalmasına neden olan bir "*yanlış bilgi salgını*" da ortaya çıkmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün "Infodemi" (Infodemic) olarak tanımladığı (who.int) ve mücadele için seferber olduğu bu yanlış bilgi salgını, hastalıkla ilgili korunma, tedavi ve etkileri konusunda yanlış bilgilerin yayılmasına ve virüsle birlikte insan hayatının ikinci bir tehditle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de milyonlarca sosyal medya kullanıcılarına ulaşan sahte/yalan haberler incelenmiştir. Türkiye'de faaliyet gösteren ve şüpheli bilgileri araştırarak doğruluğunu/yanlışlığını ortaya koyan doğrulama platformları incelemelerinden yola çıkarak, platformların internet sitelerinde belirli bir metodolojiye uygun olarak yayınlanan analizlerdeki yanlış/sahte bilgilerin türleri, çıkış noktaları, üreten aktörler, konu dağılımları ve yayılma dönemleri, içerik analizi yöntemi uygulanarak incelenmiştir.

Çalışmanın literatür bölümünde sahte haberin tanımlanması, üretim ve yayılma nedenleri ve salgın döneminde bu alanda yapılan çalışmalara yer verilirken uygulama bölümünde Türkiye'deki üç doğrulama platformu; Teyit, Doğruluğu Ne? ve Malumatfuruş'un yayınladığı analizlerin incelenmesi sonucu ortaya çıkan bulgular paylaşılmıştır.

1. Yeni medyada sahte haber ve yanlış bilgi sorunu

Sahte haber kavramı yeni medya ile birlikte literature girmiştir. ABD'de 2016 seçimlerinde sıklıkla kullanılan ve seçimlere damga vuran terimlerden biri olan sahte haber (Fake News) terimi (Alcott ve Gentzkow, 2017), sonraki yıllarda sosyal medyanın olumsuz

yönlerinin anlatılmasında en çok kullanılan ve tartışılan ifadelerden biri olmuştur.

Haber tüketimi konusunda sosyal medya “iki ucu keskin bir kılıçtır”. Bir yandan, düşük maliyeti, kolay erişimi ve bilginin hızlı bir şekilde yayılması, insanların sosyal medyadan haber araması ve tüketimini artırırken diğer yandan sahte haberlerin, yani kasıtlı olarak yanlış bilgilerle, düşük kaliteli haberlerin yaygınlaşmasını sağlamaktadır (Shu, Sliva, Wang, Tang ve Liu, 2017, s. 12).

Sahte haberin tanımı üzerinde de tam olarak bir uzlaşma bulunmamaktadır. Bir çok çalışmaya konu olan kavramın tanımlanmasında farklı yönleri değerlendiren araştırmacılar, farklı tanımlar yapmıştır.

Tandoc, Lim ve Ling (2018), 2003-2017 yılları arasında sahte haber teriminin kullanıldığı 34 akademik makaleyi inceleyerek sahte haberlerle ilgili aldatıcılık düzeylerinden yola çıkarak 6 tür belirlemiştir: Hiciv, parodi, fabrikasyon, manipülasyon, reklam ve propaganda sahte haberleri.

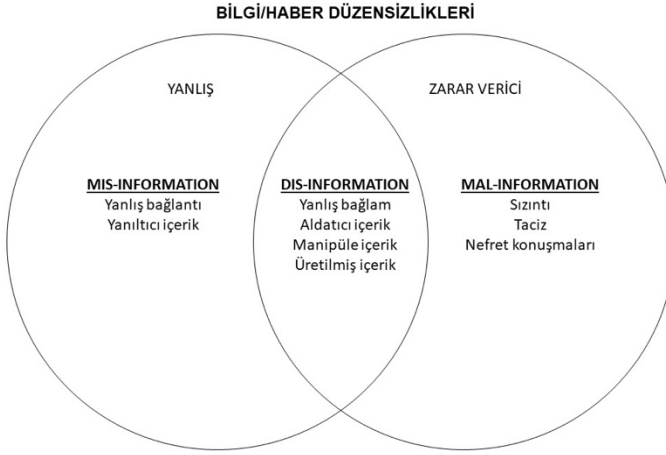
Allcott ve Gentzkow (2017, s. 213), bu haberleri, kasıtlı olarak okuyucuları yanlış yönlendirmek için üretilmiş, sahte olduğu kanıtlanabilen haberler olarak tanımlamaktadır. Sahte haberlerle ilgili yapılan farklı çalışmalarda yapılan tanımlarda “kasıtlı olarak üretilmesi” ve fabrikasyon yani tamamen uydurma kriterine dikkat çekilmektedir (Shu vd., 2017).

Claire Wardle (aktaran Taş ve Taş, 2018, s. 195), yalan haber tanımının içine kasıt olmaksızın üretimi ve yayılmasına neden olunan haberleri almazken zarar verme amacı olmayan parodi haberleri ise bu kapsamda değerlendirmiştir. Yanlış haber ile sahte haberin direkt olarak aynı terimler olmadığını ifade eden Gelfert’in aktardığı tanımlar ise (2018, s. 96), “gerçeğin yanlış açıklanmasının online yayını” ya da “modern sahte haberlerin temel özelliği, çevrimiçi olarak dağıtılmasıdır”, “tamamen imal edilmiş”, “olgusal temeli olmayan” haberler şeklindedir.

Daha sonra yapılan bazı tanımlarda kasıtlı ya da kasıtsız ortaya çıkan bu tür bilgiler için sahte haberleri de içine alan “yanlış bilgi” kavramı da kullanılmış ancak araştırmacıların sahte haber tanımı konusunda uzlaştığı temel kriterlerin, bilinçli olarak üretilmesi ve haber niteliklerine büründürülmesi olduğu dikkat çekmektedir.

Sahte haberlerin üretim şekillerine bakıldığında farklı türleri için de adlandırmalar yapılmıştır. Wardle (2017, s. 17), kasıtlı (dezenformasyon) ve kasıtsız (mezenformasyon) sahte haberlerin 7 türü olduğunu belirtmektedir:

- Hiciv ve parodi
- Çarpıtma
- Taklit
- Uydurma
- Hatalı ilişkilendirme
- Bağlamdan koparma
- Manipülasyon

Şekil 1: Bilgi/haber düzensizlikleri (Ceyhan, 2019, s. 13).

Yanlış bilgiyi, üretimindeki (propaganda, provokasyon, troll veya sadece yalan gibi) kötü niyete ya da kötü niyetin olmayışına (bilişsel yanlışlıklar, basit hatalar, eğlence gibi) bakarak da tasnif etmek mümkün olabilir ancak internette sahte bir içeriği üretip yayan aktörlerin taşıdığı özellikler her zaman büyük bir kesinlikle ortaya konulamamakta ya da asimetrik propaganda örneklerinde olduğu gibi aktörler kılık değiştirerek farklı politik maskeler takabilmekte, bu nedenle sahte haber türlerini belirlemede yanlışlık riski artabilmektedir (Foça, 2019).

Sahte haberler ya da yanlış bilgi, hangi amaçla üretilirse üretilsin sosyal medyada büyük kitlelere ulaşmakta, haber medyasının doğru, tarafsız ve gerçeği yansıtan bilgi elde etme ihtiyacını karşılama misyonu neredeyse tamamen arka plana itilen yeni medya düzeninde, algı inşa etme amacından hareketle insanların kanaatlerini etkileyen ya da belirleyen aldatıcı bilgiler (Ulaş ve Yeşil, 2020, s. 945), haber güvenilirliğine, toplum ve insan sağlığına önemli zararlar vermektedir.

Ağırlıklı olarak finansal ve ideolojik nedenlerle üretilen sahte haberler nedeniyle (Taş ve Taş, 2018) azınlıklar, mülteciler, siyasiler, ünlüler ya da sıradan insanların yaşamları zorlaşmakta (Çavuş, 2018), devletler, hükümetler ya da sivil organizasyonların sistemleri ve çalışmaları sekteye uğramakta, devletler arası ilişkilerde çatışmalar tetiklenebilmektedir.

2. İnfodemi kavramı ve COVID-19 pandemisi döneminde sahte haber sorunu

Koronavirüs ya da Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımlamasıyla, COVID-19 (Coronavirus Disease 2019) hastalığı, sahte haberlerin yaygınlaşması için en uygun ortamları hazırlayan kriz dönemlerinin yüzyılımızdaki en önemlisi olarak belirlemiştir. Kriz dönemlerinde sosyal medyada dezenformasyon ve yanlış bilginin artışı, küresel bir sorun haline gelen Koronavirüs ve salgınla ilgili asılsız içerikler insan sağlığı için büyük

bir tehdit oluşturmuştur (Yerlikaya, 2020, s. 2).

Milyonlarca insan hastalığa yakalanırken yüzbinlerce kişi virüs nedeniyle hayatını kaybetmiştir (coronavirus.jhu.edu/map). Salgının Çin tarafından dünyaya ilan edildiği Aralık 2019 tarihinden itibaren gerek geleneksel medyada gerekse sosyal medyada sahte haberler ve yanlış bilgiler yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), salgın ve hastalıkla ilgili yanlış bilginin önüne geçmek için yoğun bilgilendirme faaliyetleri içine girerken, “*alkolün Koronavirüsü yendiği*”, “*hastalığın planlı bir deney olduğu*”, “*virüsün laboratuvarında üretildiği*” gibi iddia ve komplo teorilerinin yaygınlık kazanması üzerine, bu tür bilgileri “*İnfodemi*” kavramıyla tanımlayarak yeni çalışmalar başlatmış, “*İnfodemioloji*” konferansları düzenlemiştir.

Örgüt, İnfodemi kavramını, “*salgın sırasında ortaya çıkan bazıları doğru, bazıları ise yanlış olan, virüs gibi hızlı bir şekilde yayılan ve sağlık organizasyonu karmaşık hale getiren büyük bilgi birikimi*” olarak açıklamaktadır (who.int).

Bu çalışmada “*Yanlış Bilgi Salgını*” olarak tanımlanan salgın dönemindeki sahte/yanlış bilgi sorunu nedeniyle bir çok insan hayatını kaybetmiştir. Alkolün Koronavirüs’ü yendiği haberlerine inanan İran’daki yüzlerce kişi, sahte alkol içerek hayatını kaybederken (aljazeera.com) virüsün tehlikeli olmadığını, dikkat dağıtmak için uydurulduğunu (bbc.com) ya da inançlı insanların korunduğunu düşünen ABD’li rahipler gibi bir çok kişi de hastalığa yakalanmış ve yaşamını yitirmiştir (nytimes.com).

- Dünya Sağlık Örgütü, İnfodemi’nin 4 noktada yoğunlaştığını belirtmektedir:
- Virüs, hastalığın nedeni ve kökeni,
- Hastalığın belirtileri ve bulaşması hakkındaki yanlış bilgi ve söylentiler,
- Tedaviler, korunma önlemleri, sağlık önlemlerinin etkisi,
- Yetkililer ve diğer kurumlar hakkındaki yanlış bilgiler.
- Örgüt, yanlış bilgiyle mücadele için de 4 temel ilkeye dikkat çekmektedir:
- Müdahaleler ve mesajlar bilim ve kanıtlara dayanmalıdır.
- Bu bilgi, davranış değiştiren mesajlara dönüştürülmeli ve tüm toplumların tüm kesimleri tarafından erişilebilir olmalıdır.
- Hükümetler, kaygıları ve bilgi ihtiyaçlarını daha iyi anlamak için kilit topluluklara ulaşmalıdır.
- Sosyal medya ve teknoloji platformlarının yanı sıra akademi ve sivil toplum gibi paydaşlarla stratejik ortaklıklar oluşturulmalıdır (who.int).

2.1. Pandemi döneminde sahte haberle mücadele ve doğrulama platformları

İnternet ve sosyal medya geleneksel haber üretim ve kontrol süreçlerini yerinden oynatırken doğru bilgiye ulaşmada da önemli kolaylıkları beraberinde getirmiştir. Kaynaklara daha kolay erişilebilmesi, olaylara ilişkin görsel-ışitsel malzemelere ağ ortamında herkesin ulaşabilmesi ve sosyal medyanın sınırsız yorum yapmaya izin veren özellikleri, gazetecilerin doğru bilgiyi yanlış olandan ayırt etme konusundaki toplumsal sorumluluklarını daha önemli hale getirmektedir (Taş ve Taş, 2018, s. 194).

Ancak geleneksel medya, yeni medyanın kullanıcının üretici olduğu yapısına ayak

uydurmakta zorlanmış, sosyal medyadaki yanlış bilginin ana akım medyaya taşındığı bir çok örnek yaşanmıştır. Bu süreçte sahte haber ve yanlış bilginin önüne geçmek için kurulan doğruluk kontrolü merkezlerinin sayısı, 2010 yılı sonrası tüm dünyada giderek artmıştır. ABD merkezli Poynter adlı gazetecilik kuruluşu, Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı'nı kurarak doğrulama prensip ve yöntemlerini belirlemiş (ifncodeofprinciples.poynter.org) ve dünya genelinde şüpheli bilgileri araştıran platformların çatı kuruluşu haline gelmiştir (poynter.org/ifcn).

İnternet, sosyal medya ve ana akım medyadaki yanlış bilgi ve sahte haberlerle mücadele etme amacıyla kurulan doğrulama platformları, kendilerine ulaşan iddiaların doğruluğunu açık kaynaklardan araştırarak doğrulayan/yanlışlayan ve analizlerini kullanıcılarla paylaşan haber organizasyonlarıdır. Dezenformasyon ve mezenformasyonla (misinformation) mücadeleyi temel amaç edinen bu platformlar; kişiler, haber kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ya da kamu yayıncıları tarafından kurulabilmektedir.

Brandtzaeg ve Folstad (aktaran Çömlekçi, 2019, s. 1552), haber doğrulama platformlarını nitelikleri bakımından üçe ayırmaktadır. Politikacıların kamusal demeç, söylem ve vaatlerinin doğrulanmasıyla ilgilenen, genelde siyasi konular üzerine odaklanan platformlar, çevrimiçinde dolaşıma giren çeşitli dedikodu, aldatmaca, şehir efsanesi ve uydurma haberleri ele alan platformlar ve sadece belirli güncel olaylar üzerine odaklanan (ABD Başkanlık seçimleri vb.) haber doğrulama platformları bulunmaktadır.

Kullanıcı kaynaklı içerik üretimi (user generated content), haber alanında da artmış ancak teknik imkanlara sahip olan bu kullanıcıların gazetecilik pratikleri hakkında bilgi sahibi olmaması içeriklerin kontrolsüzce üretilmesi ve yayılmasına neden olmaktadır (Kocabay Şener, 2018, s. 362). Kontrolsüz üretilen ve yayılan bu içeriklerden "şüpheli" bulunanları, yine başka kullanıcılar ya da doğruluk kontrolü ekipleri tarafından fark edilmekte ve platformlar bu aşamada devreye girmektedir. Dolayısıyla doğruluk kontrolü (fact checking) gerçek zamanlı bir olay üzerinden değil, dolaşıma girmiş olan içerikler için uygulanmaktadır.

Koronavirüs (COVID-19) salgını döneminde, virüsün özellikleri, bulaşması, hastalığın etkileri, korunma ve tedavi yöntemleri, yetkili kurumların ve hükümetlerin uygulamaları konusunda binlerce sahte haber ve yanlış bilgi üretilmiş, milyonlarca insan bu bilgilerden olumsuz şekilde etkilenmiştir. Uluslar arası Doğruluk Kontrolü Ağı'na üye olan 70'ten fazla ülkeden 75 platform ve üye olmayanlarla birlikte 188 platform (Büyükaşar, 2019, s. 134), salgının ilk aylarında yanlış bilgi salgınıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Özellikle Whatsapp'tan yayılan kimliği belirsiz ses kayıtları hastalıkla ilgili paniğin artmasına neden olurken, Facebook, Twitter, Youtube ve Google yanlış bilgiyle mücadele için önemli kararlar almıştır (bbcturkce.com). Whatsapp, mesajların iletileme sınırını düşürme kararı aldıktan sonra kimliği belirsiz iletilerin yayılmasında yüzde 70 azalma olduğunu açıklamıştır (digitalreport.com.tr). Facebook, Uluslar Arası Doğruluk Kontrolü Ağı'na (IFCN), salgın döneminde yalan haberlerin tespitine devam etmeleri için bir milyon dolarlık destek vermiştir (facebook.com).

Tüm dünyadaki doğrulama platformları, binlerce iddiayı incelemiş ve hastalıkla ilgili doğru bilgileri sosyal medya kullanıcılarıyla paylaşmıştır. IFCN, *#CoronaVirusFacts* tagıyla çalışma başlatarak, tüm dünyada yapılan doğruluk kontrolü incelemelerini bir araya getiren bir yayın başlatmıştır. Temmuz 2020 sonu itibariyle dünya genelinde 40 dilde dolaşıma giren iddialar incelenmiş, yayınlanan 8 bin 688 analizde virüs ve salgınla ilgili şüpheli bilgilerin yanlışlığı ortaya konmuştur (poynter.org/ifcn-covid-19-misinformation).

Brennen ve arkadaşları (2020, s. 4), Reuters Institute tarafından yayımlanan “*COVID-19 Yanlış Bilgilerinin Türleri, Kaynakları ve İddiaları*” adlı raporlarında, salgın sürecinde yayılan yanlış bilgilerin %37’sinin yeni uydurulmuş, %3’ünün parodi, %59’unun ise geçmişten gelen yanlış iddiaların yeniden şekillendirilmiş versiyonu olduğunu tespit etmiştir (reutersinstitute.politics.ox.ac.uk).

Doğrulama platformu Politifact’in yazarı Daniel Funke (2020) Facebook’ta 18 bin kez paylaşılan ve 2 bin kelimededen oluşan komplo teorileriyle ilgili analizinde, en çok kullanılan kelimelerin “*Dr. Fauci, Bill Gates, hidrosiklorokin, aşılar, dolar ve Çin laboratuvarları*” olduğunu belirlemiştir. Bu kelimeler de yine tedavi konusundaki yanlış bilgilere ve komplo teorilerinin yayınlığına işaret etmektedir.

BBC tarafından yapılan araştırmada, Koronavirüs konusunda yanlış ve sahte bilgileri yayan 7 aktör; şakacılar, dolandırıcılar, politikacılar, komplo teorisyenleri, insiderlar (yetkili kurumların içinden bilgi verenler), akrabalar/yakınlar ve ünlüler olarak ortaya koymuştur (bbc.com).

Avrupa merkezli 5 doğrulama platformunun birlikte yaptığı çalışmada da, Koronavirüs konusundaki yanlış bilginin en yaygın konularının, virüsün insan üretimi olduğu iddiası, yanlış tedavi ve aşı bilgileri, maskeler ve koruyucu ekipmanlar, 5G ile ilgili iddialar, enfekte olmaktan kaçınma, Bill Gates ve Koronavirüs ile mevsimsel grip karşılaştırmaları olduğu tespit edilmiştir (covidinfodemicurope.com).

Türkiye’deki doğruluk kontrolü merkezleri de salgının Çin’de başladığı tarihten itibaren gerek dünyada gerekse Türkiye’deki ana akım medyada yayınlanan ve sosyal medya platformlarında dolaşıma giren yüzlerce iddiayı incelemiş ve milyonlarca kullanıcıya COVID-19 hakkındaki doğru bilgileri ulaştırmıştır.

2.2. Türkiye’deki doğrulama platformları

Türkiye’de doğruluk kontrolü faaliyeti yürüten 7 platform bulunmaktadır. Alanda çalışma yapan ilk web sitesi olan Yalansavar, 2009 yılında kurulmuştur. 2014 yılında kurulan Doğruluk Payı, siyasi aktörler tarafından ileri sürülen iddiaların doğruluk kontrollerini yapan bir haber doğrulama platformu olarak faaliyete geçmiştir. Kendilerini “*köşe yazarı yanlışlama*” girişimi olarak tanımlayan Malumatfuruş isimli web sitesi ise 2015 senesi itibariyle doğruluk kontrolü faaliyetlerine başlamıştır. Yine 2015 yılı itibariyle Teyit.org, gerek siyasi gündem gerekse diğer güncel konularla ilgili çevrimiçi alanlardaki iddiaları inceleyen bir platform olarak kurulmuştur. Günün Yalanları ve aynı proje (Bosphorus Global) çatısı altında faaliyet gösteren Fact-Checking Turkey bu alanda faaliyet

gösteren diğer iki platformdur (Büyükaşar, 2019, s. 134-138).

Son olarak 2019 yılında kurulan Doğruluğu Ne? adlı girişim, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi akademisyen ve öğrencileri tarafından kurulmuş ve faaliyetlerini sürdürmektedir (dogrulukune.org).

Doğrulama platformlarından Doğruluk Payı ve Teyit, Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı'nın imzacısıdır. Diğer platformlar ise bu ağdan bağımsız faaliyet yürütmektedir.

Platformların doğruluk kontrolü yöntemleri süreçte önem taşımaktadır. İnternet siteleri incelendiğinde, Türkiye'deki doğruluk kontrolü merkezlerinden Teyit, Doğruluk Payı, Doğruluğu Ne? ve Malumatfuruş'un belirli yöntemlerle doğrulama yaptıkları görülmektedir. IFCN tarafından belirlenen ve temel gazetecilik ilkelerini içselleştirmiş bu yöntemler açık kaynaklardan bilgiye ulaşma ve iddiayı doğrulayacak/yanıtlayacak en az iki kanıt ortaya koyma olmak üzere iki ana temelde şekillenmektedir.

Poynter tarafından belirlenen doğruluk kontrolü temel ilkeleri şunlardır (poynter.org'dan aktaran teyit.org):

“Tarafsızlık ve hakkaniyetli davranma ilkesine bağlılık: Doğrulama sitesi, her analizini belirli standartlara göre hazırlar. Analizlerini hazırlarken herhangi bir politik taraf üzerinde yoğunlaşmaz. Her analizde aynı doğrulama sürecinin uygulanmasına ve sadece kanıtların sonuca götürmesine dikkat eder. Analizi yapılan konularda herhangi bir savunu yapmaz, siyasi pozisyon takinmaz.

Kaynakların şeffaflığı ilkesine bağlılık: Doğrulama sitesi, takipçilerinin de yapılan analizleri kontrol edebilmesini ister. Takipçilerin istedikleri araştırmaya sürecini tekrarlamaları için kullanılan kaynaklar detaylı bir şekilde verilir. Kaynağın kimliğinin açıklanması durumunda can güvenliğinin tehlike altına girecek olması halinde, kaynağı tehlikeye atmaması koşuluyla, olabildiğince detay sunulur.

Finansal ve organizasyonel yapının şeffaflığı ilkesine bağlılık: Doğrulama sitesi, finansal kaynakları konusunda şeffaftır. Analiz sonuçlarını etkilemeye yönelik bir girişimi olmadığından emin olduğu sürece kuruluşlardan fon kabul eder. Doğrulama sitesinin yönetiminde söz sahibi olan önemli kişilerin profesyonel geçmişleri ve kurumun organizasyonel yapısı kamuya açık şekilde yayınlanır. Okuyucuların kuruma her şartta ulaşabilecekleri bir kanalın bulunmasına özen gösterilir.

Metodolojinin şeffaflığı ilkesine bağlılık: Doğrulama sitesi, iddiaların seçimi ve araştırılması, analizlerin yazımı, düzenlenmesi, yayınlanması ve düzeltilmesi aşamalarını detaylı şekilde açıklar. Doğrulama sitesi, okurlarını gündemdeki iddiaların takibi ve doğrulanması adına kendileriyle iletişime geçmeleri için teşvik eder ve neden ve nasıl doğrulama yapıldığı noktasında şeffaftır.

Analizlerin açık ve güvenilir düzeltilmesi ilkesine bağlılık: Doğrulama sitesi, analizlerinde düzeltme politikasını önceden yayınlar ve bu politikayı titizlikle takip eder. Düzeltmelerini bu politikaya uygun olarak yapar ve takipçilerinin düzeltilmiş versiyona olabildiğince ulaşmasını sağlar”.

3. Türkiye’de Koronavirüs Pandemisi döneminde dolaşıma giren sahte haberlerin içerik analizi

Bu bölümde çalışmanın uygulama bölümüne yer verilmiştir. Salgın döneminde Türkiye’de dolaşıma giren sahte haberlerle ilgili yapılan doğruluk kontrolü analizlerinin

içerik analizinin sonuçları değerlendirilmiştir.

3.1. Örneklem

Çalışmada örneklem olarak Türkiye’de faaliyet gösteren üç doğrulama platformu, Teyit, Malumatfuruş ve Doğruluğu Ne? platformlarının Koronavirüs salgını döneminde yayınladığı doğruluk kontrolü analizleri alınmıştır. Bu üç platformun seçilme nedeni, platformların bu dönemde yoğun doğrulama faaliyetinde bulunmaları, analizlerinde iddiaları seçme, kanıtları açıkça yayınlama, metodolojilerini açıklama ya da belirlenmesine imkân sağlama ve yayınlarının geniş bir kullanıcı kitlesine ulaşmasıdır. İnceleme dönemi olarak salgının dünya gündemine girdiği 2020 Ocak ayı ile normalleşme dönemlerinin başladığı Haziran ayı arasındaki 5 aylık dönem incelenmiştir.

3.2. Araştırma soruları

Çalışmada ele alınan konunun aydınlatılması için şu soruların cevapları araştırılmıştır:

- Koronavirüs salgını döneminde Türkiye’de sahte/yanlış haberler ne ölçüde ve hangi tarihlerde yaygınlık kazanmıştır?
- Sahte haberler en çok hangi konularda yoğunlaşmıştır?
- Yanlış bilginin türleri nelerdir?
- Sahte haberler en çok hangi aktörler tarafından üretilmiş ve dolaşıma sokulmuştur?
- Doğrulama platformları sahte haber/yanlış bilgiyle mücadelede ne kadar etkili olmuştur?

3.3. Yöntem

Çalışmada içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. İçerik analizi işaretlerin sınıflanması ve bu işaretlerin hangi yargıları içerdiğini ortaya koymak için açıkça formüle edilmiş kurallar ışığında, araştırmacının ortaya koyduğu yargıların bilimsel rapor olarak değerlendirilmesini sağlayan bir nicel araştırma yöntemidir (Janis’ten aktaran Koçak ve Arun, 2006, s. 22).

Bu yöntem doğrultusunda kodlama formları oluşturulmuş, doğrulama platformlarının internet sitelerinde yayınladığı Koronavirüs konulu doğruluk kontrolü incelemeleri sayısallaştırılmış ve kategorilendirilmiştir. İnceleme konuları belirlenirken yazar tarafından hazırlanan formun yanı sıra yanlış bilgiyi yayan aktörlerle ilgili formun hazırlanmasında Brennen ve arkadaşlarının raporundan (2020) faydalanılmıştır. Yanlış bilgi türleriyle ilgili kodlama formu ise Wardle’nin (2017) sınıflandırmasından yola çıkılarak hazırlanmıştır.

Sınıflandırma sistemi oluşturulurken sahte haberlerin nasıl üretilip dolaşıma sokulduğu ve nasıl yaygınlaştığını ortaya koymaya yönelik bir kategorilendirme yapılmıştır. Bu bağlamda literatür araştırması ve veri toplama sırasında salgın döneminde dolaşıma

giren sahte haberler incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda doğrulama platformları tarafından yayınlanan içeriklerin benzer ve farklı yönleri, sahte haberlerin özelliklerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak şekilde ortaya konmuş ve sınıflandırma yapılmıştır.

Doğruluk kontrolü incelemelerinin yayın tarihleri, aylara göre dağılımı, sitelerin ve Twitter hesaplarının hangi aylarda, ne kadar ziyaret edildiği/etkileşim aldığı, yanlış bilginin hangi türde olduğu ve hangi konuları içerdiği, incelemelerin sonuç durumu (doğru, yanlış, belirsiz, kısmen doğru), hangi aktörler tarafından yayıldığı, konuların ülke içi ya da ülke dışı olduğu ve son olarak en çok okunan 5 doğruluk kontrolünün konuları belirlenmiştir. En çok okunan incelemelerin kategoriye alınması, sosyal medya ve internet kullanıcılarının hangi şüpheli bilgileri daha çok araştırdığını ve dolayısıyla hangi konulardaki içeriklerin sahte haber olarak daha çok yayıldığını ortaya koymak açısından önem taşımaktadır.

Doğruluk kontrolü incelemeleri internet sitelerinden alınırken ziyaret istatistikleri gibi veriler site yöneticileriyle yapılan görüşmeler sonucu elde edilmiştir.

Tablo 1: Salgın döneminde incelenen içeriklerin sayısı

	Toplam doğrulama sayısı	COVID-19 doğrulamaları		COVID-19 dışı doğrulamalar	
Teyit	314	167	%53	147	%47
Malumatfuruş	221	101	%46	120	%54
Doğruluğu Ne?	83	47	%57	36	%43
Toplam içindeki pay	618	315	%51	303	%49

Çalışma döneminde üç doğrulama platformu toplam 617 inceleme yayınlamıştır. Bu içeriklerin yüzde 51'ini Koronavirüs ile ilgili incelemeler oluşturmuştur. Teyit'in incelemeleri içinde Koronavirüs incelemelerinin oranı yüzde 53, Malumatfuruş'un yüzde 46, Doğruluğu Ne'nin ise yüzde 57 olarak belirlenmiştir. 5 aylık dönemde dolaşıma giren şüpheli bilgilerin yaklaşık yarısının Koronavirüs ile ilgili olduğu görülmektedir. Teyit.org, diğer iki platformun toplamından daha fazla içerik yayınlamıştır.

Tablo 2: Koronavirüs ile ilgili incelemelerin aylara göre dağılımı

	Toplam	Ocak		Şubat		Mart		Nisan		Mayıs	
Teyit	167	11	%7	18	%11	64	%38	48	%29	26	%15
Malumatfuruş	101	1	%1	9	%9	44	%44	39	%39	8	%7
Doğruluğu Ne?	47	-	-	1	%2	28	%60	15	%32	3	%6
Toplam içindeki pay	315	12	%4	28	%9	132	%42	102	%32	37	%12

Doğrulama platformlarının Koronavirüs ile ilgili incelemelerinin aylara göre dağılımına bakıldığında salgının yayılma hızının arttığı Mart ve Nisan ayında büyük bir artış olduğu görülmektedir. Teyit'in incelemelerinin yüzde 67'sini, Malumatfuruş'un yüzde 82'sini, Doğruluğu Ne?'nin ise yüzde 92'sini Mart ve Nisan'da yayınladığı görülmektedir.

Teyit’in Koronavirüs dışındaki gündeme de odaklanmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Mayıs ayında tüm platformların incelediği Koronavirüs içeriklerinde önemli bir düşüş yaşanmıştır.

Tablo 3: İncelenen iddiaların doğruluk durumu

	Toplam doğrulama sayısı	Yanlış		Doğru		Kısmen Doğru		Belirsiz	
		Yanlış	%	Doğru	%	Kısmen Doğru	%	Belirsiz	%
Teyit	167	153	%92	5	%3	8	%5	1	%1
Malumatfuruş	101	99	%98	-	-	1	%1	1	%1
Doğruluğu Ne?	47	44	%94	1	%2	2	%4	-	-
Toplam içindeki pay	315	296	%94	6	%2	11	%3	2	%1

Doğrulama platformlarının Koronavirüs konusunda incelediği içeriklerin yüzde 94’ünün yanlış olarak işaretlendiği, yüzde 2’sinin doğru, yüzde 3’ünün ise kısmen doğru olduğu belirlenmiştir. Dolaşıma giren şüpheli içeriklerin neredeyse tamamının yanlış olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Koronavirüs konulu yanlış bilgilerin türleri³

	Toplam doğrulama sayısı	Çarpıtma		Bağlamdan koparma		Uydurma		Manipülasyon		Parodi		Hatalı ilişki		Taklit	
		Çarpıtma	%	Bağlamdan koparma	%	Uydurma	%	Manipülasyon	%	Parodi	%	Hatalı ilişki	%	Taklit	%
Teyit	161	31	%19	15	%9	41	%25	17	%11	3	%2	54	%34	-	-
Malumatfuruş	100	17	%17	6	%6	34	%34	12	%12	4	%4	24	%24	3	%3
Doğruluğu Ne?	46	18	%39	3	%7	14	%31	2	%4	2	%4	7	%15	-	-
Toplam içindeki pay	307	66	%21	24	%8	89	%29	31	%10	9	%3	85	%28	3	%1

Wardle ve Derakhshan (2017) tarafından hazırlanan yanlış bilgi türleri sınıflandırmasına göre yapılan incelemede, Türkiye’deki üç doğrulama platformunun incelediği ve yanlış olarak işaretlediği 307 içeriğin yüzde 29’unun “uydurma”, yüzde 28’inin “hatalı ilişkilendirme”, yüzde 21’inin “çarpıtma”, yüzde 10’unun manipüle edilmiş fotoğraf, video ve bilgi, yüzde 8’inin ise “bağlamdan koparma” türlerinde olduğu belirlenmiştir. Parodi ve taklit türü içerikler ise yüzde 4’tür.

Sahte içerikler üretilirken var olan bir bilgi ya da içeriğin çarpıtılması veya başka olayların farklı tarihlere ait görsellerinin kullanılması yöntemlerinin sıklıkla kullanıldığı (yüzde 49) görülmektedir. Uydurma içeriklerin yoğunluğu da virüs ile ilgili bilinmezliklerin fazla olması nedeniyle oldukça fazladır.

Teyit.org’un incelediği içerikler içinde en fazla belirlenen yanlış bilgi türü “hatalı

³ Yanlış ve kısmen doğru olarak işaretlenen incelemeler değerlendirilmiştir.

ilişkilendirme”, Malumatfuruş’ta “uydurma”, Doğruluğu Ne?’de ise “çarpıtma” olmuştur. Bu sonuç platformların editöryal seçme süreçlerinin de farklı olduğuna işaret etmektedir ancak genel olarak yoğun karşılaşılan yanlış bilgi türlerinin üç platformda da yakın oranlarda olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Koronavirüs konusunda yayınlanan incelemelerin konu dağılımı

	Toplam doğrulama sayısı	Virüsün yayılışı, tedavisi, etkileri		Kehanet iddiaları		Komplo Teorileri		Otoritelerin uygulama ve açıklamaları		Virüsün toplumsal etkileriyle ilgili iddialar	
		6	%45	6	%4	21	%13	37	%22	27	%16
Teyit	167	76	%45	6	%4	21	%13	37	%22	27	%16
Malumatfuruş	101	37	%37	8	%8	16	%16	21	%20	19	%19
Doğruluğu Ne?	47	8	%17	4	%8	6	%13	17	%36	12	%26
Toplam içindeki pay	315	121	%38	18	%6	43	%14	75	%24	58	%18

Salgının ilk 5 aylık döneminde Türkiye’de yayınlanan doğruluk kontrolü incelemeleri konularına göre de incelenmiş, toplam 315 incelemenin yüzde 38’inin virüsün özellikleri, yayılışı, tedavisi ve etkileriyle ilgili olduğu belirlenmiştir. En fazla karşılaşılan ikinci yanlış bilgi konusu ise yüzde 24 ile kamu otoritelerinin uygulamaları ve açıklamalarıyla ilgilidir. Salgının toplumsal etkileri de sık incelenen yanlış bilgi konuları arasında yer almıştır. Komplo teorileri ve kehanet iddiaları (yüzde 20), bu konuları takip etmiştir.

Tablo 6: Koronavirüs ile ilgili iddiaları üreten ya da yayan aktörler

	Toplam doğrulama sayısı	Ünlüler, politikacılar, kurumlar		Sıradan kullanıcılar		Karma		Geleneksel medya		Sosyal medya		Karma	
		37	%22	101	%60	29	%18	28	%17	109	%65	30	%18
Teyit	167	37	%22	101	%60	29	%18	28	%17	109	%65	30	%18
Malumatfuruş	101	28	%28	73	%72	-	-	21	%21	78	%77	2	%2
Doğruluğu Ne?	47	11	%23	32	%68	4	%9	4	%9	32	%68	11	%23
Toplam içindeki pay	315	76	%24	206	%66	33	%10	53	%17	218	%69	43	%14

Çalışma döneminde incelenen şüpheli içerikleri üreten ya da yayan aktörlerin dağılımına bakıldığında ise büyük ölçüde (yüzde 66) sıradan sosyal medya kullanıcılarının olduğu görülmektedir. Ünlüler, politikacılar ya da kurumların aktör olarak içinde yer aldığı yanlış bilgilerin oranı ise yüzde 24’tür.

Sosyal medyanın kaynaklık ettiği yanlış bilgi toplam içinde yüzde 69 olarak belirlenirken, geleneksel medyanın da kayda değer ölçüde (yüzde 31) yanlış bilginin yaygınlaşmasına neden olduğu görülmüştür. Aşağıdan yukarıya bir yayılma eğrisi görünse de tanınmış aktörlerin etkileşimlerinin yüksekliği de bu sonuçta göz ardı edilmemelidir.

Tablo 7: İncelenen Koronavirüs ile ilgili iddia konularının yerellik durumu

	Toplam doğrulama sayısı	Ülke içi		Ülke dışı		Her ikisi de	
Teyit	167	56	%33	107	%64	4	%3
Malumatfuruş	101	41	%41	60	%59	-	-
Doğruluğu Ne?	83	23	%28	24	%72	-	-
Toplam içindeki pay	315	120	%38	191	%61	4	%1

Türkiye’deki üç doğrulama platformunun Koronavirüs konusunda incelediği iddiaların yerellik durumuna bakıldığında, ülke dışı kaynaklı içeriklerin yoğunlukta olduğu (yüzde 61) görülmüştür. Doğruluğu Ne? İnternet sitesinde yayınlanan içeriklerin yüzde 72’si, Teyit.org’da yüzde 64, Malumatfurus.org’da ise yüzde 59 oranında Türkiye dışında da dolayışma giren iddiaların incelendiği belirlenmiştir.

Tablo 8: Teyit.org internet sitesi ziyaret istatistikleri

Ocak-Mayıs Ortalaması	2020				
	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs
19.500.000	564.385	269.063	933.409	588.136	597.971
Önceki aya göre artış oranı		-%52	%246	-%36	-%1

Teyit.org’un site ziyaret istatistikleri de çalışma döneminde yayınlanan içeriklerin yoğunluğuyla orantılı olarak artmıştır. Ocak ayında teyit.org internet sitesi 564 bin kez ziyaret edilirken Şubat ayında önemli bir düşüş olmuş yanlış bilgi ve sahte haberlerin artış gösterdiği Mart ayında ise büyük bir ziyaretçi artışı (yüzde 246) yaşanmıştır.

Tablo 9: Teyit.org Twitter etkileşim istatistikleri

Ocak-Mayıs Ortalaması	2020				
	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs
19.500.000	16.800.000	13.100.000	36.800.000	15.500.000	15.300.000
Önceki aya göre artış oranı		-%27	%180	-%172	-%12
Profil ziyaretleri	232.000	164.000	547.000	235.000	211.000
Önceki aya göre artış oranı		-%29	%233	-%57	-%10
Yeni Takipçi	22.700	17.300	60.000	16.600	12.200
Önceki aya göre artış oranı		-%23	%246	-%72	-%26

Yanlış bilginin en çok üretilip yayıldığı mecralardan biri olan Twitter’da paylaşılan incelemelerin, çalışma döneminde önemli bir etkileşim aldığı görülmektedir. Teyit.org’un Twitter etkileşiminde Mart ayında, bir önceki aya göre yüzde 180 artış olduğu, profil ziyaretleri ve yeni takipçi sayısında da Mart ayında yüzde 200’ün üzerinde artış

olduğu belirlenmiştir.

Tablo 10: Malumatfurus.org internet sitesi ziyaret istatistikleri

2019	2020					
Aylık ortalama	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Ocak-Mayıs Ortalaması
63.916	86.695	51.705	79.497	103.008	114.543	87.090
2019 ortalamasına göre artış oranı	%36	%-19	%24	%61	%79	
Önceki aya göre artış oranı		%-40	%54	%30	%11	

Malumatfurus'un site ziyaret istatistiklerinde ise Nisan ve Mayıs aylarında önemli bir artış olduğu görülmektedir. Sitenin ziyaretçi sayısı 2019 yılı ortalamasına göre yüzde 80'e varan oranlarda artmıştır. Daha az içerik yayınlanmasına rağmen site ziyaretçisinin Mayıs ayında artış göstermesi Koronavirüs dışındaki incelemelerin ilgi görmesiyle ya da en çok ilgi gören Koronavirüs konulu incelemelerin bu ayda yayınlanmasıyla açıklanabilir.

Tablo 11: Malumatfurus.org Twitter etkileşim istatistikleri

2019	2020					
Aylık Ortalama	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Ocak-Mayıs Ortalaması
1.640.000	2.000.000	1.700.000	4.700.000	2.600.000	1.900.000	2.580.000
2019 ortalamasına göre artış oranı	%22	%3,6	%186	58%	%16	
Önceki aya göre artış oranı		%-15	%176	-45%	-27%	

Malumatfurus'un Twitter etkileşimlerine bakıldığında ise internet sitesi ziyaretçi sayılarına göre farklılık olduğu, en çok Koronavirüs incelemesinin yayınlandığı Mart ayında yüzde 176 oranında bir artış yaşandığı belirlenmektedir. Nisan ayında yine bir artış olduğu, Mayıs ayında ise 2019 ortalamalarına yeniden yaklaştığı görülmektedir.

Tablo 12: Doğruluğu Ne? İnternet sitesi ziyaret istatistikleri

2019 Aylık ortalama	2020					2020 Ocak-Mayıs Ortalaması
	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	
1.253	8.081	4.500	56.144	60.474	13.183	28.476
Önceki aya göre artış oranı		%44	%1169	%8	%-78	
2019 ortalamasına göre artış oranı	%544	%259	%4300	%4726	%952	%2172

Doğruluğu Ne? platformunun internet sitesi ziyaret istatistiklerinde yine Mart ayında dikkat çekici bir artış olmuştur. Salgın öncesi kısa bir geçmişi olan sitenin aylık ziyaretçi ortalamaları diğer iki siteye göre oldukça düşük seyrederken Mart ve Nisan aylarında, Şubat ayına göre 10 kattan fazla artış yaşanmıştır. İnternet sitesi ziyaretlerindeki bu artış, yayınlanan içeriklerin de en fazla olduğu aylardır.

Tablo 13: Doğruluğu Ne? salgın dönemi Twitter etkileşim istatistikleri

2019 Aylık Ortalama	2020					Ocak-Mayıs Ortalaması
	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	
516.500	413.000	425.000	951.000	648.000	443.000	576.000
2019 ortalamasına göre artış oranı	%-20	%-18	%84	%25	%-14	%11
Önceki aya göre artış oranı		%3	%123	%-31	%32	

Doğruluğu Ne? Platformunun Twitter etkileşimlerinde de Mart ayında ciddi bir artış yaşanmıştır. 2019 yılı aylık ortalaması ve Türkiye’de ilk vaka görülmeden önceki döneme göre Twitter etkileşimleri yüzde 84 ile yüzde 123 oranlarda artmıştır.

3.4. Salgın döneminde doğrulama platformlarının en çok okunan analizleri

Çalışma kapsamında doğrulama platformlarının internet sitelerinde yayınlanan ve en çok okunan Koronavirüs incelemesi de değerlendirilmiştir. Ziyaret istatistikleri site yöneticileriyle yapılan görüşme ile elde edilmiştir.

Teyit.org’da en çok okunan 5 inceleme yazısının başlıkları şu şekildedir:

- Yavuz Dizdar’dan yeni koronavirüs hakkında iddialar
- Yeni koronavirüsün akciğere inmeden önce dört gün boğazda kaldığı iddiası
- Cumhurbaşkanı 11 Mart 2020 tarihli grup toplantısında sokağa çıkma yasağından bahsetmedi.

- Cumhurbaşkanlığı Covid-19 normalleşme planı olduğu öne sürülen doküman
- Fotoğraf Covid-19 nedeniyle vefat eden babanın çocuğuyla son görüşmesini göstermiyor.

Teyit.org'da en çok okunan incelemenin Türkiye'de bir doktorun hastalığın yayılışı, virüsün özellikleri ve otoritelerin uygulamalarıyla ilgili çarpıtılmış iddialarının yer aldığı inceleme olduğu görülmüştür. İkinci en çok okunan incelemenin virüsün özelliğiyle ilgili ve uydurma bir iddia olduğu, ülke yönetiminin aldığı ya da alacağı tedbirlerle ilgili, uydurma ve çarpıtma türünde iddiaların yer aldığı iki incelemenin de ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Son olarak hastalığın etkileriyle ilgili çarpıtma kategorisinde bir inceleme önemli sayıda ziyaretçi tarafından okunmuştur.

Malumatfurus.org'da en çok okunan 5 incelemenin başlıkları şöyledir:

- Koronavirüsten Vefat Eden Kişinin Arabasının İçinde Gömüldüğü İddiası
- İtalya'da Halkın Müslümanlarla Birlikte Secde Ettiği Sanılan Video
- Kemal Atatürk İmzalı Koronavirüs Maskesi
- Tüm Dinlerden Sanatçıların Koronavirüse Karşı Allah'ın 99 İsmi Okuduğu İddiası
- Venom Adlı Filmde Corona Virüsünün Önceden Tahmin Edildiği İddiası

Malumatfurus.org'da en çok okunan incelemenin, hastalığın yol açtığı sonuçlarla ilgili hatalı ilişkilendirme türünde olduğu görülmüştür. Bir başka çok okunan yanlış bilgi incelemesi ise kehanet ile komplo teorisi karışımı bir iddiayla ilgilidir.

Çok okunan diğer üç incelemenin ise hastalığın toplumsal sonuçlarıyla ilgili hatalı ilişkilendirme ve manipülasyon sonucu ortaya çıkmış iddialar olduğu görülmektedir. Türkiye ve İslam ülkelerinde, salgın nedeniyle kitlesel bir İslam'a yönelik olduğu yönündeki bu tür iddialar sıklıkla dolaşıma girmiştir.

Doğruluğu Ne? internet sitesinde en çok okunan incelemeler ise şu şekildedir:

- Ahbaruz Zaman kitabında 2020 ve Koronavirüs kehaneti var mı?
- Çin'de 2013 yılında ölümcül virüs üretildiği iddiası
- Donald Trump'ın Koronavirüs sonrası Kuran dinlediği iddiası
- İtalyanların Koronavirüs sonrası Müslümanlarla namaz kıldığı iddiası
- Türkiye'de Koronavirüs'ten ölüm oranlarının sabitlendiği iddiası

Doğruluğu Ne? platformunun incelediği iddialar arasında en çok okunan, bir kehanet iddiası olmuştur. 1400'lü yıllarda yazılan bir kitapta 2020 yılında yaşanacak salgın hastalığın bilgisinin yer aldığı iddiasının uydurma olduğu belirlenmiştir. Salgının planlı bir şekilde yayıldığını öne süren komplo teorisine kaynak olarak farklı bir konudaki bilginin çarpıtıldığı bir başka iddia yine en çok okunanlar arasında yer almıştır. Türkiye kaynaklı ve otoritelerin uygulamalarıyla ilgili iddia ise yine çarpıtma kategorisindedir.

En çok okunan diğer iki inceleme, farklı olayların videoları kullanılarak üretilmiş ve yine salgın nedeniyle İslam'a yönelik olduğu iddiasını desteklemek için kullanılan sahte haberlerdir.

Sonuç

İnsanların kriz dönemlerinde bilgiye olan ihtiyacının artması, beraberinde ciddi bir

yanlış bilgi sorununu da getirmektedir. Kamu otoritelerinin ve geleneksel medyanın klasik yapılanması, yanlış bilgiyle mücadelede yetersiz kalmakta, özellikle sosyal medyada dolaşıma giren sahte haberler telafisi zor zararlara yol açmaktadır.

Koronavirüs Salgını döneminde insanların önlem almamasına ya da aşırı önlemlere başvurmasına, yanlış korunma ve tedavi yöntemleri uygulamasına, kamu otoritelerine güvenin sarsılmasına, sağlık ve sosyoloji açısından yeni sorunlar ortaya çıkmasına neden olan sahte haberler, yanlış bilgi salgınına neden olmuştur.

Türkiye’deki doğrulama platformları tarafından yüzlerce yanlış bilginin doğruluk kontrolü yapılmış ve yayınlanan incelemeler milyonlarca insanın doğru bilgileneşine katkı sağlamıştır.

Çalışmada yapılan analiz sonrası, doğrulama platformlarının 5 aylık dönemde yüzlerce iddiayı kontrol ettiği, mesailerinin büyük bölümünü Koronavirüs içerikli iddiaları araştırmaya ayırdığı görülmüştür. Türkiye’de ilk vakanın görüldüğü Mart ve hastalığın ülke geneline yayıldığı Nisan aylarında Koronavirüs ile ilgili yanlış bilginin büyük artış gösterdiği belirlenirken, bu iki ayda üç doğrulama platformu, Teyit, Malumatfuruş ve Doğruluğu Ne? platformlarının internet sitesi ve sosyal medya etkileşimlerinde büyük artış olmuştur. Bu sonuç, doğru bilgiye olan ilgi ve ihtiyacın da arttığını ortaya koymaktadır.

Kullanıcıların sosyal medyada karşılaştığı Koronavirüs gündemiyle ilgili şüpheli içeriklerin neredeyse tamamının yanlış olarak belirlendiği görülürken, bu içerikleri sadece sıradan kullanıcıların dolaşıma sokmadığı, politikacılar, ünlü kişiler ve bazen de kurumların, yanlış bilginin önemli ölçüde yayılmasına neden olduğu anlaşılmıştır.

İnsanların sadece yaşadıkları ülkedeki konularla değil salgının küresel olması nedeniyle farklı ülkelerde üretilen yanlış bilgiye de sosyal medyada maruz kaldığı belirlenmiştir. Yanlış bilginin tiplerine bakıldığında çoğunlukla uydurma, hatalı görsel ilişkilendirmesi ve çarpıtma içeriklerin dolaşıma girdiği görülmüştür. Uydurma içeriklerin çoğunlukta olması yine hastalıkla ilgili doğrulanmış bilgilerin azlığıyla bağlantılandırılabilir. Farklı olayların görsellerinin kullanıldığı hatalı ilişkilendirme ise sahte haberlerde en çok kullanılan yöntemlerden biridir.

Konular açısından, beklendiği gibi, bilinmezliklerle dolu olan virüsün ve yol açtığı tehditlerin sıklıkla sahte haberlere konu edildiği, karar alıcıların uygulamalarıyla ilgili yanlış bilginin de yoğun şekilde kullanıcılara ulaştığı anlaşılmaktadır. İnsanların hastalık konusundaki bilgi eksikliğini, korku ve şaşkınlığını manipüle etme amacıyla ortaya atılan kehanet ve komplo teorisi iddiaları da sahte haberler içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

En çok okunan doğruluk kontrolü incelemelerine bakıldığında da, hastalığın insan üretimi olduğu, kasıtlı olarak dünyaya yayıldığı, yüzyıllar önce bu salgına işaret eden kitaplar olduğu gibi kehanet ve komplo teorileri dikkat çekmektedir. İnsanların çaresiz kaldığı bu salgın nedeniyle İslam’a yönelişin arttığını iddia eden sahte haberler de ilgi görmüş, uzmanların hiçbir şekilde bahsetmediği virüs özellikleri ya da tedavi yöntemleriyle ilgili yanlış bilgilerin doğrusunun ortaya konulduğu analizler de ilgi görenler arasında yer almıştır. İçerik analizi bulgularıyla örtüşen bir başka sonuç ise

karar alıcıların uygulamalarıyla ilgili yanlış bilgiyle çok sık karşılaşılması olmuştur. İnsanların hastalıktan korunması ve tedaisi için hayata geçirilen uygulamalarla ilgili bilgilerin çarpıtılması ya da alınmayan kararların uydurma, belge manipülasyonu gibi yöntemlerle sahte haberlere konu edilmesi doğrulama platformlarının çalışmalarında yer bulmuştur.

COVID-19 pandemisinin, hastalıkla ilgili bilgilerin az ve tartışmalı olduğu ilk döneminde Türkiye’de yoğun şekilde yanlış bilgi ve sahte/yalan haberin dolaşıma girdiği, doğrulama platformlarının çalışmaları sonucunda bir çok yanlış bilginin ortaya çıkarıldığı ve doğrularının kamuoyuyla paylaşıldığı anlaşılmaktadır.

Dünyanın gündemini değiştiren pandemi ve virüsle ilgili yanlış bilginin yayılması ve insanların bu tür haberlere kolaylıkla inanmasının nedenleri konusunda nitel araştırmalar yapılması, infodeminin önüne geçilmesi adına önemli veriler sunacaktır. Ayrıca bu ve benzeri çalışmalar, kriz dönemlerindeki enformasyon sorununun çözümüne de katkı sağlayacak veriler sunacaktır.

Kaynakça

Brennen, J. S., Simon, F., Howard, P. N., Nielsen, R. N. (2020). Types, Sources, and Claims of COVID-19 Misinformation. Reuters Institute Report, Factsheet, April 2020

<https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2020-04/Brennen%20-%20COVID%2019%20Misinformation%20FINAL%20%283%29.pdf>

Büyükaşar, M. (2019). *Haber ve Doğruluk İlişkisi: “Yalan Haber” ve Haber Doğrulama Pratikleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ceyhan, A. (2019). Dijital İletişim Çağında Siyasetin Dijitalleşmesi Üzerine Bir İnceleme: Post-Truth Ve Dijital Siyasetin Sahte Haber Ekseninde Analizi. *Kurgu Dergisi*, 27(4), 1-17. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/kurgu/issue/54877/752377>

Çavuş, G. (2018). *Sahte haberler dünyada mültecileri hedef göstermek için nasıl kullanılıyor?* <https://teyit.org/sahte-haberler-dunyada-multecileri-hedef-gostermek-icin-nasil-kullaniliyor/> adresinden 12.6.2020 tarihinde erişilmiştir.

Çömlekçi, M. (2019). Sosyal Medyada Dezenformasyon ve Haber Doğrulama Platformlarının Pratikleri. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(3), 1549-1563. DOI: 10.19145/e-gifder.583825

Doğruluğu Ne? ile görüşme. 7.6.2020 / 14.35

Tandoc, E. C., Lim, Z. W. ve Ling, R. (2018) Defining “Fake News”. *Digital Journalism*, 6(2), 137-153, DOI: 10.1080/21670811.2017.1360143

Foça, M. A. (2019). *Sözlük: Yanlış bilginin en yaygın yedi türü*.

<https://teyit.org/sozluk-yanlis-bilginin-en-yaygin-7-turu/> adresinden 11.6.2020 tarihinde erişilmiştir.

Funke, D. (2020). *Fact-checking a Facebook conspiracy about Bill Gates, Dr. Fauci and CO-*

VID-19.

<https://www.politifact.com/article/2020/apr/14/fact-checking-facebook-conspiracy-about-bill-gates/> adresinden 22.7.2020 tarihinde erişilmiştir.

Gelfert, A. (2018). Fake News: A Definition. *Informal Logic*, 38,(1), 84-117.

Karadağ, G, Ayten, A. (2020). A Comparative Study Of Verification/Fact-Checking Organizatons In Turkey: dogrulukpayi.com and teyit.org. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(29), 483-501. DOI: 10.12981/mahder.673262

Kavaklı, N. (2019). Yalan Haberle Mücadele ve İnternet Teyit/Doğrulama Platformları. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 663-682. DOI: 10.17680/erciyesiletisim.453398

Kocabay Şener, N. (2018). “Doğruluk Kontrol Merkezi” ve “Yalan Haber” Kavramlarına İlişkin İçeriklerin Medyada Yansımalarının Araştırılması. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (29. Özel Sayısı), 355-373. DOI: 10.31123/akil.454397

Koçak, A. ve Arun, Ö. (2006). İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu. *Selçuk İletişim*, 4(3,) 2006.

Malumatfuruş ile görüşme. 9.6.2020 / 01.32

Nielsen, R.K., Fletcher, R., Newman, N., Brennen, J. S., Howard, P.N. (2020). Navigating the ‘Infodemic’: How People in Six Countries Access and Rate News and Information about Coronavirus. *Misinformation, Science and Media*, April 2020. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2020-04/Navigating%20the%20Coronavirus%20Infodemic%20FINAL.pdf>

Özçağlayan, M. (2019). Haber ve doğruluk ilişkisi: “yalan haber” ve haber doğrulama pratikleri. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.

Sarioğlu, E. (2020). Yalan Haber, “Post-Truth” Kavramı ve Medya Üçlemesi: Geçmişten Günümüze Gündem Belirleyen Örnekler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 377-397. Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/53155/642988>

Shu, K., Sliva, A., Wang, S., Tang, J., Liu, H. (2017). Fake News Detection on Social Media: A Data Mining Perspective. *ACM SIGKDD Explorations Newsletter*, September 2017 <https://doi.org/10.1145/3137597.3137600>

Taş, O. ve Taş, T. (2018). Post-Hakikat Çağında Sosyal Medyada Yalan Haber ve Suriyeli Mülteciler Sorunu. *İleti-ş-im*, 29, Aralık 2018.

Teyit.org ile görüşme. 25.06.2020 / 14:12

Ulaş, M. ve Yeşil A. (2020). Batı Dijital Medyasının Türkiye’ye Yönelik Algı Manipülasyonu: Koronavirüs Haberleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, Temmuz 2020, 7(2), 939-963.

Wardle, C. ve Derakhshan H. (2017), Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. *Council of Europe report DGI* (2017) 09.

<https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c> adresinden 9.6.2020 tarihinde erişilmiştir.

Yerlikaya, T, (2020). Koronavirüs ile Mücadelede Yeni Risk Alanı: İnfodemi. *SETA*, Nisan 2020, 269. <https://www.setav.org/perspektif-koronavirus-ile-mucadelede-yeni-risk-alani-infodemi/> adresinden 5.5.2020 tarihinde erişilmiştir.

İnternet

Commit to transparency — sign up for the International Fact-Checking Network's code of principles. <https://www.ifcncodeofprinciples.poynter.org/> adresinden 10.6.2020 tarihinde erişilmiştir.

Coronavirus: The seven types of people who start and spread viral misinformation. (2020). <https://www.bbc.com/news/blogs-trending-52474347> adresinden 12.6.2020 tarihinde erişilmiştir.

Coronavirus: Pastor who decried 'hysteria' dies after attending Mardi Gras. (2020).

<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-52157824> adresinden 19.6.2020 tarihinde erişilmiştir.

Doğruluğu Ne? doğrulama platformu hakkında bilgi.

<https://dogrulugune.org/hakkinda-2/> adresinden 10.6.2020 tarihinde erişilmiştir.

Dünya Sağlık Örgütü, İnfodemioloji Konferansları. (2020). <https://www.who.int/news-room/events/detail/2020/06/30/default-calendar/1st-who-infodemiology-conference> adresinden 17.6.2020 tarihinde erişilmiştir.

Infodemic Covid-19 In Europe: A Visual Analysis Of Disinformation A fact-checking report by AFP, CORRECTIV, Pagella Politica/Facta, Maldita.es and Full Fact. (2020). <https://covidinfodemic-europe.com/> adresinden 13.6.2020 tarihinde erişilmiştir.

Infodemic Management – Infodemiology. <https://www.who.int/teams/risk-communication/infodemic-management> adresinden 11.6.2020 tarihinde erişilmiştir.

Iran: Over 700 dead after drinking alcohol to cure coronavirus. (2020).

<https://www.aljazeera.com/news/2020/04/iran-700-dead-drinking-alcohol-cure-coronavirus-200427163529629.html> adresinden 17.6.2020 tarihinde erişilmiştir.

John Hopkins Üniversitesi Koronavirüs dünya vaka haritası. (2020).

<https://coronavirus.jhu.edu/map.html> adresinden 01.8.2020 tarihinde erişilmiştir.

Koronavirüs salgını - Sosyal medya siteleri yalan haber yayan ülke liderlerinin paylaşımlarını siliyor. (2020).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52118290> adresinden 11.6.2020 tarihinde erişilmiştir.

Koronavirüs: Yanlış bilgiler ve sahte haberler, hayatlara mal oluyor. (2020).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52828823> adresinden 18.6.2020 tarihinde erişilmiştir.

Launching a \$1M Grant Program to Support Fact-Checkers Amid COVID-19 (2020). <https://www.facebook.com/journalismproject/coronavirus-grants-fact-checking> adresinden 19.6.2020 tarihinde erişilmiştir.

Pastor Who Defied Social Distancing Dies After Contracting Covid-19, Church Says (2020). <https://www.nytimes.com/2020/04/14/us/bishop-gerald-glenn-coronavirus.html> adresinden

11.6.2020 tarihinde erişilmiştir.

Subject In Focus: Providing timely and accurate information to dispel the ‘infodemic’(2020).https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200415-sitrep-86-covid-19.pdf?sfvrsn=c615ea20_6 adresinden 22.7.2020 tarihinde erişilmiştir.

The International Fact-Checking Network (IFCN) hakkında bilgi.

<https://www.poynter.org/ifcn/> adresinden 20.6.2020 tarihinde erişilmiştir.

Whatsapp’ta yönlendirilen mesajlar yüzde 70 azaldı (2020).

<https://digitalreport.com.tr/whatsappta-yonlendirilen-mesajlar-yuzde-70-azaldi-teknoloji-13594/> adresinden 20.6.2020 tarihinde erişilmiştir.

1st WHO Infodemiology Conference (2020).

<https://www.who.int/news-room/events/detail/2020/06/29/default-calendar/pre-conference-1st-who-infodemiology-conference> adresinden 17.6.2020 tarihinde erişilmiştir.

Extended Abstract

Coronavirus or by the World Health Organization’s definition, COVID-19 (Coronavirus Disease 2019) disease has emerged as the most important in our century of crisis periods that prepare the most appropriate environments for the spread of fake news. The rise of disinformation and misinformation on social media during times of crisis, Coronavirus, which has become a global problem, and unsubstantiated content related to the epidemic have posed a major threat to human health (Yerlikaya, 2020: 2).

The World Health Organization started new studies and organized “Infodemiology” conferences by identifying such information with the concept of “Infodemic” upon the spread of false information and conspiracy theories.

In this study, many people lost their lives due to the problem of misinformation during the epidemic period, which was defined as “false information epidemic”.

Fact checking organizations around the world have examined thousands of claims and shared accurate information about the disease with social media users. IFCN has launched a publication that brings together accuracy control reviews from all over the world by launching work with the tag #CoronaVirusFacts. Claims circulating in 40 languages around the world by the end of July 2020 have been examined and 8,688 analyses published have revealed the inaccuracy of suspicious information about the virus and the outbreak (poynter.org/ifcn-covid-19-misinformation).

5 European-based fact checking organization in their studies, the most common issues of misinformation about the Coronavirus, the virus is the production of incorrect information, the claim that human treatment and vaccination, masks, and protective equipment for 5G-related claims, to refrain from being infected, it has been found that with Bill Gates and comparisons of seasonal influenza and Coronavirus (covidinfodemicseurope.com).

There are 7 platforms operating fact checking organizations in Turkey. In this study, the three verification platforms operating in Turkey, teyit.org, malumatfurus.org and dogrulugune.org of fact checking analysis during the Coronavirus outbreak were analyzed. January and June 2020, is examined as a 5-month period.

April, March, when the first case was seen in Turkey, and April, when the disease spread throughout the country, the false information about Coronavirus showed a big increase while in these two months, there was a big increase in the website and social media interactions of the three fact checking organizations. This result shows that the interest and need for accurate information also increases. This result shows that the interest and need for accurate information also increases.

Encountered users on social media related to the agenda of Coronavirus are identified as false, while nearly all of questionable content, this content is only ordinary users not circulate, politicians, famous people, and sometimes institutions, has been shown to cause significant dispersion of misinformation.

It has been determined that people are exposed on social media not only to issues in the country they live in, but also to misinformation produced in different countries because of the global outbreak. When we look at the types of misinformation, it is often seen that fabricated, erroneous visual association and distorted content enter into circulation. The majority of fabricated content may also be linked to the lack of verified information about the disease. Erroneous attribution, in which images of different events are used, is one of the most widely used methods in fake news.

In terms of issues, as expected, it is understood that the unknown virus and its threats are often the subject of fake news, and that misinformation about the decision makers practices is reaching users heavily. The claims of prophecy and conspiracy theory, which are put forward to manipulate people's lack of knowledge about disease, fear and confusion, also play an important role in fake news.

When one looks at the most widely read studies of accuracy control, prophecy and conspiracy theories are noted, as are the books that point to this epidemic centuries ago, in which the disease was human production, deliberately spread around the world. Helpless people because of this epidemic of fake news Islam that claim to increase the orientation was interesting, the experts didn't mention that in no way false information on virus characteristics or treatment methods are among those of interest analysis also revealed the truth. Another result that coincides with the content analysis findings is that decision-makers often encounter incorrect information about their practices. In order to protect people from disease and prevent the implementation of applications, the distorting of information or the making up of decisions that are not taken the manipulation of documents such as fake news, has found a place in the work of fact checking organizations.